

JAVNI ZDENAC (Iacus) RIMSKOG AKVEDUKTA ŠKOPALJ - NOVALJA NA PAGU

BORIS ILAKOVAC
Zadar

UDK: 904(497.5) zdenac
Stručni članak

Primljeno: 20.XII.1993.

U Novalji na otoku Pagu slučajno je otkriven dislocirani kameni zdenac (Iacus) na dubini od skoro 2 metra. Dugačak je 944 mm, širok 770 mm i 740 mm visok. Isklesan je od domaće breče. Donja strana ukrašena je skromnim profilom, sl. 1 i 2, dok je gomja rubna profilacija složenija, sl. 4. Na stražnjoj strani nalazi se uklesano ležište za grlo B preko kojeg se ulijevala voda iz akvedukta A. Pri dnu se nalazi otvor D, promjera 40 mm koji se otvarao kod čišćenja zdenca (fontane). Gomji dio prednje strane veoma je oštećen pa je preljevano grlo C rekonstruirano. Neiskorištena je voda otjecala u nedaleko more vjerojatno otvorenim kanalom K.

Stoga što se ovaj zdenac zatekao na prostoru bivšega foruma rimske Novalje, to je forumski zdenac.

Sveobuhvatan i nagao uspon zapadne privrede nakon drugoga svjetskog rata odrazio se i na porast životnoga standarda, a jedan od izraza toga novog poslijeratnog doba bio je i sve masovniji turizam. Usporedo s tim, upućen i sve pokretljiviji Zapad otkriva jedinstvene ljepote i zdravo podneblje naše hrvatske obale. Da bi se udovoljilo sve izbirljivijem Zapadu naviknutom na veliku udobnost i kod nas je otpočela izgradnja suvremenih turističkih naselja i hotela. Po uzoru na Zapad i privatnici se uključuju u turističku djelatnost gradeći nove i moderne stanove koji će svojom opremom ubrzo nadmašiti prosječne gradske standarde.

Tako je i u prelijepoj Novalji, koja je već u početku potvrdila svoje izuzetne i mnogobrojne turističke prednosti, otpočeo s izgradnjom obiteljske kuće Ivan Škunca, zvan Šimera (r. 1922).¹ Godine 1956., prilikom iskopavanja temelja za svoju novogradnju, zatekao je na dubini od skoro 2 metra (!) veliku ali oštećenu kamenicu. Zahvaljujući rodoljubnoj svijesti, kamenica nije razbijena nego je u dogovoru s Mjesnim župnim uredom

---

¹A. ŠONJE, L'ubicazione della sede del vescovo di Cessa, Vindemio, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, vol. XI, Rovigno 1980.-81., 93.

bila izvađena i pohranjena u dvorištu mjesne arheološke zbirke "Stomorica" gdje se i sada nalazi.

Kako prikazuju slike od 1 do 4, to je četvrtasti kameni zdenac (fontana), dugačak 944 milimetra, širok 770 milimetara i 740 milimetara visok. Isklesan je od domaće prijavosive i nekompaktne breče.

Poznato je da se u Koludričkim njivama koje se nalaze zapadno, pored najbliže gradske jezgre, nalazi rimski kamenolom kao nesumnjivi dokaz da je u rimskoj Novalji djelovala kamenoklesarska radionica.² Ta činjenica već sama po sebi dokazuje da je kameni zdenac bio izrađen u Novalji i da nije bio uvežen. I još jedan, još snažniji dokaz, ide tome u prilog. Za probijanje tunelske dionice akvedukta Škopalj - Nova (Talijanova buža), a koja je oko 1000 metara dugačka, dodavši k tome i devet vertikalnih odiha (prozračnica, šahtova), moralo je biti uposleno na stotine vrsnih kamenoklesara i robova koji su, ne samo nadzirali preteške podzemne radove u tunelu, nego i sami sudjelovali u isklesivanju tunelskoga hodnika.³

Nakon što je tunelska dionica akvedukta bila probijena, izgradnja akvedukta dovršena, a tekuća se voda iz Škoplja počela ulijevati u javne gradske zdence, jedan dio klesarskih radnika i dalje je ostao u Novalji nastavljajući rad u mjesnom kamenolomu.

S prednje i s objiju bočnih strana kamenica je skromno profilirana do visine od 144 milimetra do dna, sl. 1 i 2. Gornji, rubni dio zdenca ukrašen je pojansom svega 65 milimetara širokim, ali je profilacija dublja i složenija, sl. 1. i 4. Gornja se profilacija nalazi sa svih strana, osim na zadnjoj, gdje je bila isklesana samo do pune konstrukcije zida-nosača gravitacijskog kanala akvedukta koji je na sl. 1 označen s A.

Najbolje se sačuvala stražnja strana, vjerojatno stoga što je bila dozidana do završne grane akvedukta, sl. 3. Stoga se i na sredini stražnje strane zdenca sačuvalo ovalno isklesano ležište, na sl. 1 označeno s B, na kojeg se oslanjalo izljevno grlo zatvorene konstrukcije akvedukta A. Na sl. 1 ono je samo shematički prikazano u obliku okrugle cijevi iako je bio običaj da se takva izljevna grla na javnim zdencima ponekad i umjetnički oblikuju kao ljudske ili lavlje glave, a na skupocjenim arhitektonski riješenim nimfejima kao u Zadru, i u obliku kamene, ležeće nimfe.⁴

U svaki je takav zdenac danonoćno prijecala voda iz akvedukta pa je sva neiskorištena voda stalno istjecala kroz za to uređeno i na gornjem rubu zdenca sniženo mjesto, što je na sl. 1 označeno s C. Kako prikazuje sl. 2, najviše je oštećena prednja strana zdenca pa je preljevno mjesto na sl. 1 samo shematički prikazano.

---

²ISTI, Kasnoantički spomenici na Pagu, *Peristil*, 24, Zagreb 1981., 18 i bilj. 20.

³Za osnovne podatke o akveduktu Škopalj-Novalja, B. ILAKOVAC, *Rimski akvedukti na području Dalmacije*, Zagreb 1982., 251. ISTI, Kako je otkriven i obnovljen rimski akvedukt Škopalj-Novalja, *Diadora*, 12, Zadar 1990., 195 i d.

⁴B. ILAKOVAC, Ostaci rimske vodovodne instalacije iz Arheološkog muzeja u Zadru, *Diadora*, 6, Zadar 1974., 173 i d. M. SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981., 218 i Tab. XV. Na str. 208 donosi tlocrt foruma u Zadru s označenim položajem nimfeja. B. ILAKOVAC, *Rimski akvedukti*, 220 i bilj. 122.

Treba pretpostaviti da je sva neiskorištena voda što je istjecala iz zdenca bila kanalizirana. S obzirom na blizinu morske obale za očekivati je da je to bilo riješeno otvorenim, a ne zatvorenim podzemnim kanalom. Otvorenim se kanalom ujedno odvodila i oborinska voda s okolnih površina izravno u more, što je na sl. 1 označeno s K.

Stijene zdenca najdeblje su na prednjoj strani, oko 86 milimetara, nešto su tanje na obje bočne strane, oko 80 milimetara, a najtanja je stražnja stijena vjerojatno stoga što je bila zaštićena i poduprta masivnom konstrukcijom akvedukta, vidi tlocrt na sl. 1.

Ne samo vanjske nego i unutarnje stijene zdenca samo su klesanjem dotjerane i nisu dodatno brušene. Da bi se voda iz zdenca udobnije grabila, sve su gornje rubne strane, osim stražnje, prema unutra zaobljene, a stoljetnom uporabom postale su i zaglađene - vidi presjek 1-2 na sl. 1 i sl. 3.

Redovito se na takvim javnim zdencima nalazio pri dnu maleni kružni otvor koji je inače bio stalno zabrtvljen, a otvarao bi se samo kad se zdenac zagadi i kad ga je trebalo čistiti. Takav se kružni otvor s promjerom od 40 milimetara nalazi i kod ovoga zdenca što je na sl. 1 označeno s D.

Zapremina ovog zdenca iznosi oko 300 litara, ali ako se preljevano grlo C nalazilo oko 100 milimetara niže od gornjega ruba zdenca, što je na presjeku 1-2 na sl. 1 posebno označeno, tad bi zapremina iznosila oko 250 litara.

Prema navodu I. Škunce na ovaj je zdenac dolazio zidani kanal iz smjera Talijanove buže. Spominje da su dijelovi sačuvanog kanala akvedukta bili s gornje strane pokriveni nekim crvenim kamenim pločama. Osobit je njegov navod da se na udaljenosti od nekih 3 metra od ovog zdenca također zatekla, ali po dimenzijama mnogo manja, kamenica o kojoj nisam mogao nešto pobliže doznati. Ako je i spomenuta manja kamenica bila priključena na akvedukt, tad je tekuća voda, prije no što je stigla na obje kamenice, morala biti razdijeljena pomoću zidanog razdjelnika (dividiculum), kojeg I. Škunca ne spominje.⁵ Rekonstrukcija zdenca prikazana je na sl. 1 (pogled), a građevinski spoj zdenca s gravitacijskim kanalom akvedukta na tlocrtu iste slike.

Kameni je zdenac zatečen u dislociranom položaju (blizu 2 metra ispod zemlje) što nas ponovno podsjeća na legendu o katastrofalnom potresu što je u toku IV. stoljeća bio pogodio i ovo područje.⁶

Radi cjelovitijega saznanja o neglašnjem gradskom izgledu rimske Novalje od posebnog je značaja mjesto nalaza spomenutoga javnog zdenca. Orijentacija trase tunelske

---

⁵Za vodovodni razdjelnik usp. VITRUVIJE, *Deset knjiga o arhitekturi*, Sarajevo 1990., 168. B. ILAKOVAC, *Aquaeductus Aenonae, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16-17, Zadar 1969., 279. ISTI, *Rimski akvedukti*, 32. H. FAHLBUSCH, *Vergleich antiker griechischer und römischer Wasserversorgungsanlagen, Mitteilungen*, 73, Leichtwies Institut für wasserbau, Braunschweig 1982., 116 i sl. 68-70. F. BUŠKARIOL, *Prilozi arheološkoj topografiji otoka Paga na temelju bilješki Mihovila Abramića, Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i na Hrvatskom primorju* (izd. HAD, sv. 13), Zagreb 1989., 145, spominje olovni sanduk s izlaznom koljenstom cijevi koji bi mogao pripadati razdjelniku (dividiculum) akvedukta Kolan-Kisa.

⁶B. ILAKOVAC, *Da li je rimska Kisa propala u more zbog potresa, Diadora*, 13, Zadar 1991., 241 i d.

dionice akvedukta (Talijanova buža) bila je usmjerena prema negdašnjem rimskom pristaništu koje se nalazilo između sadašnjega pristaništa (Loža) i zapadnoga, novosagrađenoga valobrana, na položaju što se od davnine naziva Saular.⁷ I usmjerenje završne trase akvedukta Škopalj - Novalja na ondašnje rimsko pristanište kao i mjesto ovdje opisanoga javnog zdenca čvrsto podupiru moju pretpostavku da se na tom položaju nalazio i negdašnji forum rimske Novalje. Poznato je da se rimskim akveduktom dopremljena tekuća voda u gradsko naselje prvenstveno, a ponekad i jedino, dovodila na gradski forum.⁸ O tom govori i Vitruvije ističući da kod priobalnih naselja gradski forum treba projektirati ne u sredini mjesta, nego pored pristaništa.⁹ To izravno potvrđuje i položaj negdašnjega glavnog trga u Novalji koji se bar djelomica poklapa s negdašnjim rimskim forumom, a pored kojega je nedavno tek djelomice otkrivena episkopalna bazilika rimske Novalje kao i prelijepi relikvijari, vlasništvo tadašnje starokršćanske biskupije.¹⁰

Stoga držim da se na forumu rimske Novalje nije nalazio raskošan i arhitektonski ukrašeni nimfej kao u Zadru, Bumumu ili u Saloni,¹¹ nego skroman ali funkcionalan forumski zdenac (lacus, labrum) kojega ovdje objavljujemo.

⁷B. ILAKOVAC, Kako je otkriven i obnovljen rimski akvedukt Škopalj-Novalja, *Diadora*, 12, Zadar 1991., na sl. 1 prikazana je točna situacija trase akvedukta koja je usmjerena prema negdašnjem rimskom pristaništu rimske Novalje. N. CRNKOVIĆ, Novaljska župna kronika o jedinstvenom vodoopskrbnom objektu na našem tlu, *Croatica Christiana Periodica*, 15, Zagreb 1985., 89.

⁸B. ILAKOVAC, Zašto je akvedukt za rimsku Kisu (Cissa) na otoku Pagu sagrađen neočekivano visoko iznad mora, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 34, Zadar 1992., 17.

⁹VITRUVIJE, n. dj. 26.

¹⁰A. BADURINA, Ranokršćanski relikvijar iz Novalje, *Materijali*, 12, Zadar 1976., 283 i d. B. ILAKOVAC, Unbekannte Funde aus Novalja (Jugoslawien), Roma 1979., 333 (Atti del Congresso internazionale di archeologia cristiana, Roma 21-28 settembre 1975.). ISTI, Apsidni mozaik starokršćanske bazilike u Novalji, *Materijali*, 18, Beograd 1981., 127 i d.

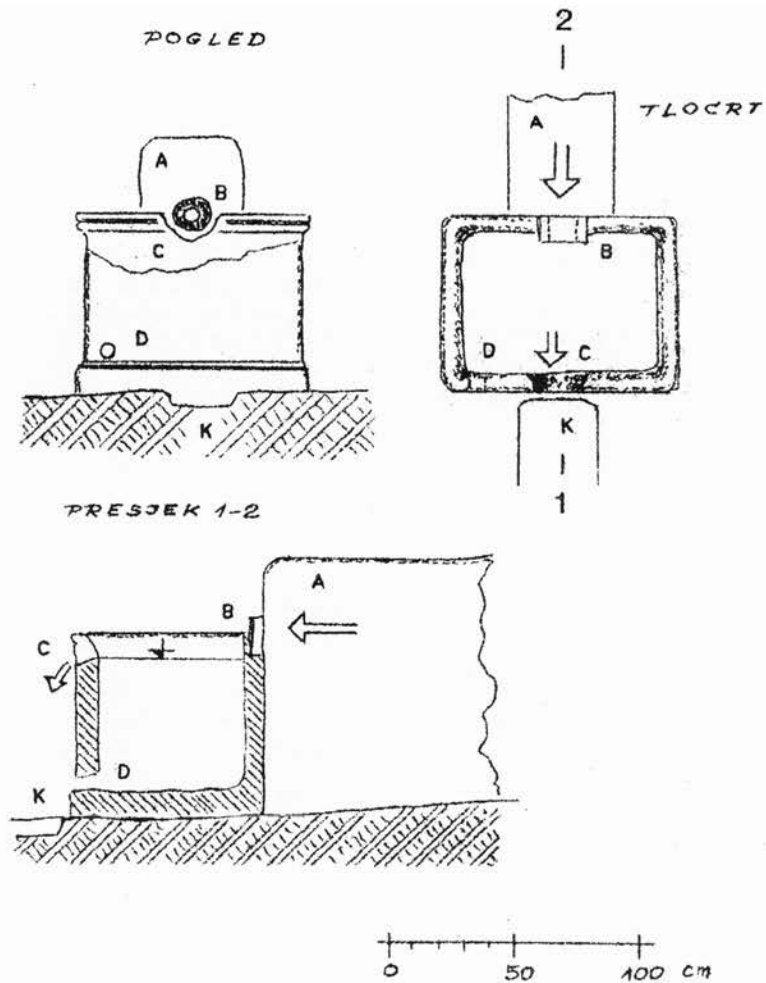
¹¹B. ILAKOVAC, Zašto je rimski akvedukt za rimsku Kisu (Cissa) na otoku Pagu sagrađen neočekivano visoko iznad mora, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 34, Zadar 1992., 18 i d.

*Boris Ilakovac: THE PUBLIC WELL (lacus) OF THE ROMAN AQUEDUCT
ŠKOPALJ-NOVALJA ON THE ISLAND OF PAG*

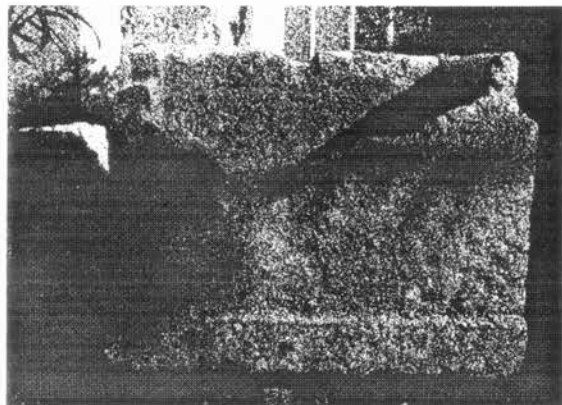
Summary

In Novalja on the island of Pag a dislocated stone well (*lacus*) was accidentally discovered at the depth of almost 2 meters. The well is 944 cms long, 770 cms wide and 740 cms tall. It was cast of the local kind of stone (*breča*). Its lower part is decorated with simple profile (Figs. 1 and 2) whereas its upper part profile is more complex (Fig. 4). On its posterior side is a cast socket bearing (B) through which water came from aqueduct (A). At the bottom is a $\varnothing$ 40 mm hole (D) which was opened for the purpose of cleaning the well (fountain). The upper part of the anterior side is heavily damaged, so the overflow socket (C) was reconstructed. The water not used would flow to the nearby sea, probably through the open channel.

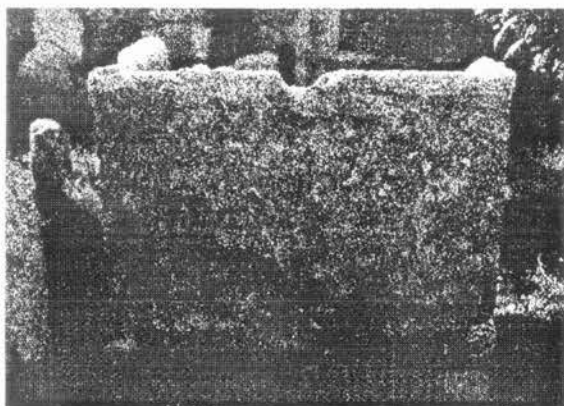
Because the well was found at the site of the former forum of the Roman-time Novalja it can be reasonably concluded that it was the forum well.

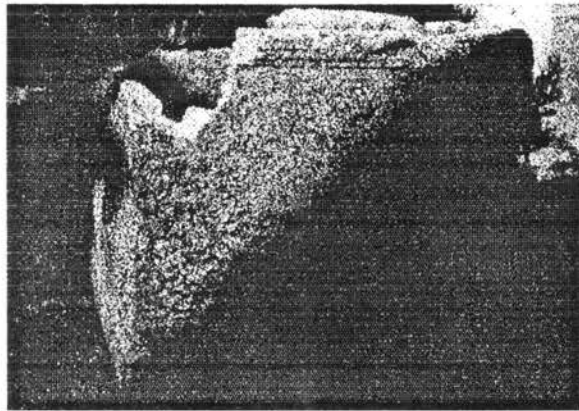
Sl. 1 Crtež i rekonstrukcija javnog zdenca u Novalji

Sl. 2 Prednja strana zdenca

Sl. 3 Stražnja strana zdenca

Sl. 4 Desna, bočna strana zdenca